

HAJOAMISLAKI, AKTIIVISUUS JA RADIOHIILIMENETELMÄ

Radioaktiivisuus tarkoittaa atomiytimien hajoamista.

Radioaktiiviset alkuaineet hajoavat ajan kuluessa toisiksi alkuaineiksi. Hajoaminen voi tapahtua useiden välivaiheiden kautta, joihin liittyy monesti alfa- ja beetasäteilyn lisäksi gammasäteilyä. Lopulta muodostuu pysyvä ydin.

Radioaktiivinen hajoaminen noudattaa tilastollista lakia.

Radioaktiivisen aineen puoliintumisaikalla $T_{1/2}$ tarkoitetaan aikaa, jonka kuluessa puolet radioaktiivisista ytimistä on hajonnut.

Jos aktiivisten ytimien määrä alkuhetkellä ($t = 0$) on N_0 , niin ajan $t = T_{1/2}$ kuluttua ytimiä on jäljellä $N_0/2$

Alla olevassa kuvassa on esitetty hajoamatta olevien ytimien lukumäärä N ajan t funktiona; $N = N(t)$.

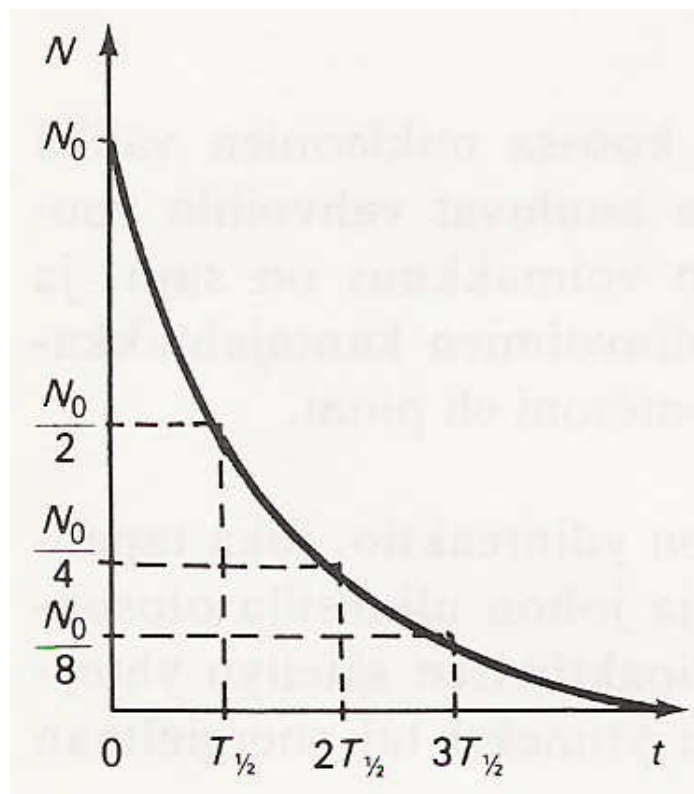
N_0 = ytimien määrä alussa ($t = 0$)

N = ytimien määrä hetkellä t

$T_{1/2}$ = puoliintumisaika

$$N = N_0 e^{-\lambda t}$$

$$T_{1/2} = \frac{\ln 2}{\lambda}$$

Kun aikaväli Δt on pieni, $\Delta t \ll T_{1/2}$, niin hajoaneiden ytimien lukumäärä ΔN aikavälillä Δt on suoraan verrannollinen aktiivisten ytimien lukumäärään N eli $\Delta N = -\lambda \cdot N \Delta t$, missä verrannollisuuskerroin λ on nuklidille ominainen **hajoamisvakio** (yksikkö 1/s).

Voidaan osoittaa, että $T_{1/2} = \frac{\ln 2}{\lambda}$. Tämä tulos on myös taulukossa (MAOL. s. 127 (123)).

Puoliintumisaikoja ja radioaktiivisia hajoamistapoja (α , β , EC) on esitetty taulukossa.

RADIOAKTIIVINEN HAJOAMISLAKI voidaan esittää neljässä muodossa:

$$\left\{ \begin{array}{l} 1) \quad \Delta N = -\lambda N \Delta t \quad (\Delta t \ll T_{1/2}) \\ 2) \quad N = N_0 e^{-\lambda t} \\ 3) \quad N = N_0 e^{-\frac{\ln 2}{T_{1/2}} \cdot t} \quad \lambda = \frac{\ln 2}{T_{1/2}} \\ 4) \quad N = N_0 \left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{t}{T_{1/2}}} \end{array} \right.$$

- missä **puoliintumisaika** $T_{1/2} = \frac{\ln 2}{\lambda}$, λ = hajoamisvakio (1/s).
- hajoamislain muodosta (1) saadaan laki (2), kun aikaväli on pieni; $dN = -\lambda dt$ ja integroidaan puolittain. (totea!)
- puoliintumisaika $T_{1/2} = \frac{\ln 2}{\lambda}$ saadaan kaavasta (3), kun asetetaan: $t = T_{1/2}$ ja $N = N_0/2$. (totea!)
Osoita, että lausekkeesta 3) saadaan lauseke 4).

AKTIIVISUUS A

= **hajoamisten lukumäärä aikayksikössä**; $A = \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right|$.

- aktiivisuuden yksikkö on $[A] = \frac{1}{s} = \text{Bq}$ (= becquerel)
- esim. jos näytteen aktiivisuus on 1 Bq, niin siinä tapahtuu keskimäärin yksi hajoaminen sekunnissa
- kun aikaväli Δt on pieni, niin aktiivisuus $A = -\frac{dN}{dt}$

Koska $N = N_0 e^{-\lambda t}$, niin $A = -\frac{dN}{dt} = -\frac{d(N_0 e^{-\lambda t})}{dt} = \lambda N_0 e^{-\lambda t} = \lambda N$.

Aktiivisuus ajan t kuluttua on siis

$$A = \lambda N.$$

Olkoon aktiivisuus alussa $A_0 = \lambda N_0$,

missä N_0 on aktiivisten ytimien määrä alussa ($t = 0$).

Tällöin saadaan siis $A = \lambda N = \lambda N_0 e^{-\lambda t} = A_0 e^{-\lambda t}$.

Lausekkeessa $A = \lambda N$, λ = hajoamisvakio (1/s) ja ytimien lukumäärä voidaan laskea kahdella eri tavalla:

$$N = nN_A = \frac{m}{M} N_A \quad \text{tai} \quad N = \frac{m}{Au}.$$

Eo. lausekkeissa n = ainemäärä (mol), m = massa (g),

M = moolimassa (g/mol), N_A = Avogadron vakio,

A = massaluku ja u = atomimassayksikkö (ks. MAOL s. 71).

Huom! Jos suhteellista atomimassaa ei ole taulukossa, voidaan moolimassa M ottaa massaluvun A mukaan: $M = A$ (g/mol).

Aktiivisuus hetkellä t on

$$A = A_0 e^{-\lambda t}$$

(MAOL s. 127 (123))

- missä A = aktiivisuus hetkellä t

$$A_0 = \text{aktiivisuus alkuhetkellä } (t = 0), \quad \lambda = \frac{\ln 2}{T_{1/2}}$$

RADIOHIILIMENETELMÄ

= radioaktiivinen iänmääritys radioaktiivisen hiili-14 – isotoopin avulla

- hiili-14 –isotoopin ${}^{14}_6\text{C}$ puoliintumisaika $T_{1/2} = 5730$ a.

- muinaisten eläinten, kasvien ja esineiden iänmääritys

- menettelytapa:

- verrataan tutkittavan näytteen ${}^{14}\text{C}$ -pitoisuutta elävän organismin ${}^{14}\text{C}$ -pitoisuuteen

- mitataan säteilymittarilla aktiivisuudet (Bq):

- A_0 = elävän organismin (kasvi/eliö) aktiivisuus

- A = kuolleen organismin aktiivisuus

- lasketaan näytteen ikä, kun hiili-14 –isotoopin puoliintumisaika

$T_{1/2}$ tunnetaan, esim. lausekkeesta $t = \frac{\ln \frac{A_0}{A}}{\ln 2} \cdot T_{1/2}$ tai vast.

- eo. lauseke voidaan johtaa aktiivisuuden A lausekkeesta esim. seuraavasti:

$$\begin{array}{l|l}
 A = A_0 e^{-\lambda t} & : A_0 \\
 \frac{A}{A_0} = e^{-\lambda t} & \text{otetaan logaritmi } \ln \text{ puolittain} \\
 \ln \frac{A}{A_0} = \ln e^{-\lambda t} & \\
 \ln \frac{A}{A_0} = -\lambda t \cdot \ln e & | \ln e = 1 \\
 \ln \frac{A}{A_0} = -\lambda t & | : (-\lambda) \\
 \frac{\ln \frac{A}{A_0}}{-\lambda} = t & \Rightarrow t = \frac{\ln \frac{A_0}{A}}{\lambda}
 \end{array}$$

Sijoitetaan $\lambda = \frac{\ln 2}{T_{1/2}}$ eo. lausekkeeseen, jolloin saadaan

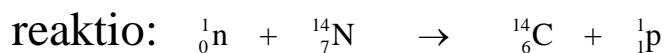
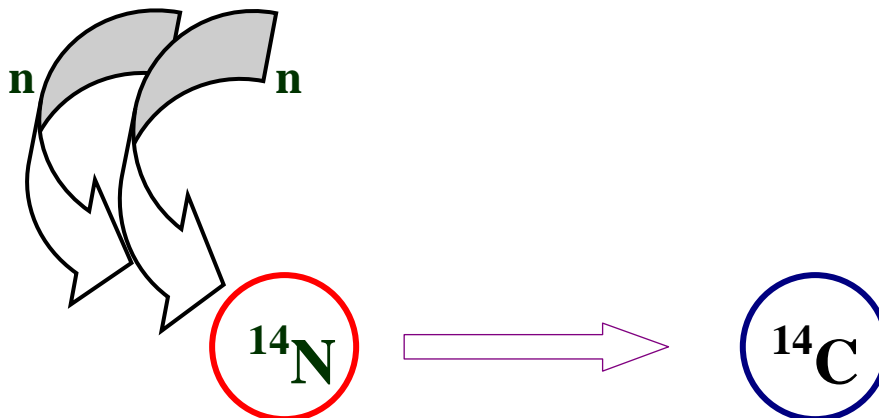
$$t = \frac{\ln \frac{A_0}{A}}{\frac{\ln 2}{T_{1/2}}} = \frac{T_{1/2} \cdot \ln \frac{A_0}{A}}{\ln 2} = \frac{\ln \frac{A_0}{A}}{\ln 2} \cdot T_{1/2}$$

Nykyisin radiohiiliajoitukseen käytetään useimmiten hiukkaskiihdytintä, jolla määritetään suoraan isotooppien ^{14}C ja ^{12}C atomien lukumääräsuhde (isotooppisuhde) $\frac{^{14}\text{C}}{^{12}\text{C}}$

tutkittavassa näytteessä.

Radioaktiivisen hiili-14 –isotoopin synty:

- kosmisen säteilyn neutronit törmäävät ilmakehän typpi-14 – isotooppeihin, jolloin syntyy radioaktiivinen hiili-14 -isotooppi

Oletus: kosminen säteily $\approx$ vakio, jolloin ^{14}C –pitoisuus pysyy ilman hiilidioksidissa CO_2 vakiona $\left(\frac{^{14}\text{C}}{^{12}\text{C}} = \text{vakio}\right)$.

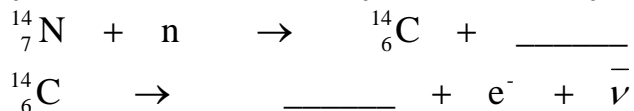
- elävät kasvit saavat ilmasta vakio-osuuden C-14–isotooppia $^{14}_6\text{C}$
→ radiohiili C-14 etenee ravintoketjun kautta vakio-osuutena myös eläimiin
- organismin (kasvi/eliö) kuollessa radiohiilen $^{14}_6\text{C}$ määrä alkaa vähentyä, kun $^{14}_6\text{C}$ - isotooppi hajoaa:
$$^{14}_6\text{C} \rightarrow ^{14}_7\text{N} + ^0_{-1}\text{e} + \bar{\nu}$$
- kun radiohiilen C-14 puoliintumisaika tunnetaan ($T_{1/2} = 5730$ a), saadaan tutkittavan näytteen ikä t selville vertaamalla havaittua aktiivisuutta A vastaavaan elävän kudoksen aktiivisuuteen A_0 .
→ eliön kuolinhetki voidaan näin määrittää hiili-14 –isotoopin aktiivisuuden perusteella (ks. YO-S07-9, YO-S92-9).
- vastaavasti pitempien aikojen määrittäminen (esim. kallioperän ikä) voidaan määrittää ^{40}K - ja ^{238}U – isotooppien avulla.
 ^{238}U : $T_{1/2} = 4,468 \cdot 10^9$ a ja ^{40}K : $T_{1/2} = 1,28 \cdot 10^9$ a.
(Vrt. YO-K89-9, YO-K84-8).

TEHTÄVIÄ:

- 1) Tsernobylin ydinvoimalaonnettomuuden tapahtuessa 26.4.1986 reaktorisydämeen oli kertynyt uraanin halkeamistuotteina mm. noin 100 kg cesiumin isotooppia ^{137}Cs ja 5 kg isotooppia ^{134}Cs . Onnettomuuden seurauksena kummankin isotoopin kokonaismäärästä 13 % pääsi ilmakehään ja levisi pääasiassa eri puolille Eurooppaa. Laske ^{137}Cs - ja ^{134}Cs –päästöjen kokonaisaktiivisuudet päästöhetkellä ja tänään. ^{137}Cs :n puoliintumisaika on 30,2 a ja ^{134}Cs :n 2,1 a.
(YO-K91-7, Fotoni 8, Esim. 3, s. 155-156, Fotoni 9, Esim. 7, s. 245).

- 2) Hiilidioksidin mukana joutuu elävään organismiin kosmisen säteilyn synnyttämää radioaktiivista isotooppia ^{14}C , jonka puoliintumisaika on 5730 a. ^{14}C -ytimien ja stabiilien ^{12}C -ytimien lukumäärien suhde on elävässä organismissa vakio. Organismien kuollessa sen hiilidioksidin saanti loppuu ja ^{14}C -pitoisuus alkaa vähetä hajoamisen vuoksi.

a) Täydennä asiaan liittyvät reaktioyhtälöt:

- b) Elävästä organismista otettu hiilinäyte, jonka massa on 1,0 g, lähettää $14 \beta^-$ -hiukkasta minuutissa ja tutkittava 1,0 g näyte $12 \beta^-$ -hiukkasta minuutissa. Laske näytteen ikä.
- c) Kuinka paljon (%) radioaktiivisen aineen ytimistä on jäljellä kuuden puoliintumisajan jälkeen?

(2ab: YO-K83-8, Fotoni 8, Esim. 3, s. 163, Fotoni 9, Esim. 10, s. 246-247, 2c: Fotoni 8, Esim. 2, s. 153).

- 3) Suosta löytyneessä suksenpalassa oli beeta-aktiivisen hiili-isotoopin ^{14}C ja pysyvän isotoopin ^{12}C määrien suhde neljäsosa tuoreen näytteen vastaavasta isotooppisuhteesta. Aktiivisen isotoopin puoliintumisaika on 5730 vuotta. Kuinka vanha suksenpala oli? Mihin olettamuksiin vastauksesi perustuu? (HY fysiikan valintakoe 94, t 4, Fotoni 8, teht. 6-68, Fotoni 9, teht. 8-84).

- 4) a) Radiohiiliajoituksen periaate (C-14 menetelmä)
- b) Nykyisin radiohiiliajoitukseen käytetään useimmiten hiukkakihihtintä, jolla määritetään suoraan isotooppien ^{14}C ja ^{12}C atomien lukumääräsuhde (isotooppisuhte) tutkittavassa näytteessä. Vuonna 1991 Tirolista löydetyn muumion ”Jäämies Ötzingin” radiohiiliajoitus antoi isotooppisuhteeksi $6,7 \cdot 10^{-13}$. Mikä olisi muumion ikä tämän tiedon perusteella, kun vastaava isotooppisuhte esimerkiksi elävässä puussa on $1,2 \cdot 10^{-12}$? (YO-S07-9).

5) Arkeologisesta löydöstä otetun 1,0 g massaisen hiilinäytteen aktiivisuudeksi mitataan $(7500 \pm 90)1/d$ (hajoamista/vrk). Laske näytteen ikä virherajoineen, kun tuoreesta puusta saadun 1,0 g hiilinäytteen keskimääräinen aktiivisuus on 20200 1/d. Radiohiilen puoliintumisaika on 5730 a.
(YO-S92-9b, Fotoni 8, teht. 6-67).

6) Erään teorian mukaan aurinkokuntamme on saanut alkunsa supernovaräjähdyksestä. Oletetaan, että supernovassa oli uraani-isotooppeja ^{235}U ja ^{238}U yhtä runsaasti. Nykyisin suhteelliset runsaudet maan päällä ovat 0,72 % (^{235}U) ja 99,3 % (^{238}U). Laske tämän perusteella aurinkokunnan ikä, kun ^{235}U -isotoopin puoliintumisaika on $7,04 \cdot 10^8$ a ja ^{238}U -isotoopin $4,47 \cdot 10^9$ a.
(YO-K89-9, Fotoni 8, teht. 6-74, Fotoni 9, teht. 8-105).

7) Radioaktiivinen isotooppi ^{238}U hajoaa välivaiheiden kautta stabiiliksi isotoopiksi ^{206}Pb , jolloin puoliintumisaika on $4,47 \cdot 10^9$ a. Kuusta tuotu kivinäyte sisältää näitä isotooppeja suhteessa $N_{\text{Pb}} : N_{\text{U}} = 0,333$. Laske näytteen ikä olettaen, että koko ^{206}Pb -määrä on syntynyt ^{238}U :n hajoamisen tuloksena.
(YO-K84-8, Fotoni 8, teht. 6-73, Fotoni 9, teht. 8-88).

.....

Vastaukset:

- 1) Päästöhetkellä (26.4.1986): $4,2 \cdot 10^{16}$ Bq (^{137}Cs)
 $3,1 \cdot 10^{16}$ Bq (^{134}Cs)
 Tänään (26.04.2009): $2,5 \cdot 10^{16}$ Bq (^{137}Cs)
 $1,5 \cdot 10^{13}$ Bq (^{134}Cs).
- 2) a) ^1_1p (= ^1_1H) ja $^{14}_7\text{N}$
 b) 1300 a c) 1,6 %.
- 3) Noin 11500 a.
- 4) Ks. YO-S07-9, YO-S92a.
- 5) (8200 ± 100) a.
- 6) $5,9 \cdot 10^9$ a.
- 7) $1,85 \cdot 10^9$ a.